

Paweł Malendowicz

<https://orcid.org/0000-0003-2325-9966>

Wydział Nauk o Polityce i Administracji

Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Lewica komunistyczna w Polsce po 1989 roku. Organizacje i ich myśl programowa. Zarys problemu

Abstrakt: Artykuł przedstawia historię i główne założenia myśli politycznej ruchu komunistycznego w Polsce po 1989 r. Ruch ten tworzyły partie polityczne, nieformalne grupy oraz redakcje prasowe i internetowe, dla których fundament ideowy stanowiły marksizm-leninizm, trockizm lub maoizm/stalinizm. Były to m.in.: Komunistyczna Partia Polski, Nurt Lewicy Rewolucyjnej, Alternatywa Socjalistyczna, Pracownicza Demokracja. Ich myśl polityczna oparta została na krytyce przemian politycznych w Polsce po 1989 r.

Słowa kluczowe: transformacja polityczna, myśl polityczna, marksizm-leninizm, trockizm, maoizm, stalinizm, ruchy społeczne, Komunistyczna Partia Polski.

Abstract: The article presents the history and main assumptions of the political thought of the communist movement in Poland after 1989. This movement consisted of political parties, informal groups as well as press and internet editorial teams, for which the ideological foundation was Marxism-Leninism, Trotskyism or Maoism/Stalinism. These were, among others: the Communist Party of Poland, the Revolutionary Left Current, the Socialist Alternative, and the Workers' Democracy. Their political thought was based on the criticism of the political changes in Poland after 1989.

Keywords: political transformation, political thought, Marxism-Leninism, Trotskyism, Maoism, Stalinism, social movements, Communist Party of Poland.

Przemiany polityczne w Polsce na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. były jedną z przyczyn ujawnienia się wielości nurtów myśli politycznej i pluralizmu politycznego społeczeństwa. Wśród kształtujących się wówczas ruchów politycznych pojawiały się jednakże takie, które podważały cele, metody i konsekwencje transformacji ustrojowej, a swój sprzeciw motywowaly programowym antykapitalizmem. Ich cechą charakterystyczną były reminiscencje, na których oparły one swoje programy, albo krytyczne oceny minionej epoki, które stanowiły kanwę ich celów politycznych, niewykraczających jednak poza fundamenty ideologiczne, na których oparty został system polityczny Polski Ludowej. Były to ruchy, nieformalne organizacje i partie polityczne, które można zakwalifikować jako ugrupowania lewicy komunistycznej.

Cel artykułu stanowi zdiagnozowanie struktur organizacyjnych lewicy komunistycznej w Polsce, które funkcjonowały po upadku systemu socjalistycznego, a więc po 1989 r.¹ Do nurtu lewicy komunistycznej zakwalifikowałem ruchy, nieformalne organizacje i partie polityczne, których programy bazowały na myśli marksistowsko-leninowskiej, trockistowskiej lub wzorcach sprawowania władzy właściwych maoizmowi i stalinizmowi. W nawiązaniu do celu badań sformułowana została hipoteza, zgodnie z którą ruch lewicy komunistycznej nie upadł wraz z końcem epoki Polski Ludowej, tworzono go w ramach marksizmu-leninizmu, trockizmu i maoizmu/stalinizmu, stanowił przykład epigonizmu myślenia politycznego, a jego rzeczywiste znaczenie polityczne nie było istotne dla kierunków i przebiegu transformacji ustrojowej w Polsce i celów polityki dominujących partii politycznych w okresie trzech dekad po 1989 r. Weryfikując powyższą hipotezę, zastosowałem analizę aspektową, która została przeprowadzona w kontekście wskazanych wyżej problemów, w oparciu o źródła, tj. dokumenty, publikacje prasowe i materiały propagandowe wytworzone przez ruchy, nieformalne organizacje i partie polityczne lewicy komunistycznej w Polsce.

Ramy pojęciowe lewicy komunistycznej

Lewicę komunistyczną w Polsce tworzyły po 1989 r. trzy nurty myśli politycznej. Były to marksizm-leninizm i trockizm, a także myśl oparta na wzorcach sprawowania władzy w praktyce maoizmu i stalinizmu.

Pierwszy z nich bazował na myśli Karola Marksa (1818–1883) i Fryderyka Engelsa (1820–1895), uzupełnionej i skorygowanej myślą Włodzimierza Lenina (1870–1924). Najważniejsze założenia marksizmu-leninizmu to m.in.: materializm historyczny i dialektyczny, determinizm ekonomiczny, uznanie kapitalizmu za etap w historii gospodarczej i politycznej świata

¹ Zob. P. Malendowicz, *Ultralewica a współczesność. Idee, programy, praktyka*, Piła 2006.

poprzedzający socjalizm i komunizm, uznanie rewolucji za metodę przeprowadzenia zmian od kapitalizmu do socjalizmu, będącą konsekwencją walki klas, z zastrzeżeniem, że rewolucja miałaby być przeprowadzona w najbardziej rozwiniętych państwach kapitalistycznych (zgodnie z myślą Marksa i Engelsa) lub najsłabszych ogniwach w łańcuchu państw kapitalistycznych (zgodnie z myślą Lenina), uznanie proletariatu wielkoprzemysłowego (według Lenina – w sojuszu z chłopstwem) za bazę ideową komunizmu, dążenie do budowy gospodarki opartej na planowaniu i uspołecznieniu środków produkcji, programowy ateizm i antyteizm. Partie polityczne w Polsce, określające się jako marksistowsko-leninowskie, traktowały powyższe założenia jako historyczną podstawę ideową, uzupełniły ją i skorygowały w oparciu o kontekst współczesności i analizę warunków politycznych w Polsce na przełomie XX i XXI w.

Trockizm bazował natomiast na filozofii marksowskiej i przede wszystkim na koncepcjach rewolucji oraz analizach i ocenach systemu stalinowskiego, autorstwa Lwa Trockiego (1879–1940). Według niego rewolucja nie może odbywać się w jednym kraju, musi mieć charakter międzynarodowy. To twierdzenie stanowiło przejaw krytyki polityki Józefa Stalina (1878–1953) i ograniczenia rewolucji do Rosji, a następnie Związku Radzieckiego. Ten w myśli Trockiego i jego zwolenników był oceniany krytycznie, przede wszystkim z uwagi na wykształcenie się w nim odrębnej klasy społecznej – biurokracji tworzącej system dyktatorski. Trocki proponował także realizację tzw. programu przejściowego, a więc budowy socjalizmu już w łonie kapitalizmu poprzez reformy podważające jego istotę². Nieformalne grupy i organizacje trockistowskie w Polsce podzielały ogólne założenia trockizmu ukształtowane jeszcze w okresie życia jego protagonisty, ale różniły się w ich interpretacji, szczególnie w zakresie oceny Związku Radzieckiego i innych państw socjalistycznych.

Istotą maoizmu jest dostosowanie marksizmu do myśli chińskiego komunisty Mao Tse-tunga (1893–1976). Została ona oparta na koncepcjach woluntaryzmu, przemocy, wojny ludowej, rewolucyjnego rozwiązywania sprzeczności kapitalizmu, rewolucji kulturalnej i myśli o tzw. trzech światach stworzonych przez Stany Zjednoczone i Związek Radziecki, pozostałe kraje imperialistyczne i Trzeci Świat³. Jednakże maoizm w Polsce po 1989 r. odwoływał się nie tyle do wymienionych wyżej przesłanek i zasad, ale do założenia o słuszności prowadzonej przez Mao polityki wewnętrznej w Chinach oraz koncepcji dyktatury i totalitaryzmu w okresie rządów Stalina w Związku Radzieckim i jego krajach satelickich. Taki typ sprawowania władzy i formy ustrojowe tych państw miały stanowić gwarancję zbudowania socjalizmu w państwach, w których władzę sprawowałyby partie komunistyczne.

² M. Staszewski, *Co to jest trockizm?*, „Dalej! Pismo Socjalistyczne” 2005, nr 40, s. 23.

³ *Maoism (aka Mao Zedong Thought)*, <https://www.marxists.org/glossary/terms/m/a.htm#maoism> (dostęp: 28 V 2021).

Biorąc pod uwagę powyższe główne założenia, będące historyczną podstawą ideową lewicy komunistycznej, należy uznać, iż nie stanowiły jej nurty właściwe polskiej myśli politycznej kształtującej się po 1989 r., jak np. anarchosyndykalizm, radykalny socjalizm czy różnorakie nurty oparte na konwergencji nacjonalizmu i socjalizmu albo kontestacji młodzieżowej. Były one jednakże częścią tzw. radykalnej lewicy lub ultralewicy, których rudymenarny element ideowy stanowiła lewica komunistyczna. Przejawami aktywności ruchu anarchosyndykalistycznego były np.: Ogólnopolski Związek Zawodowy Inicjatywa Pracownicza i Związek Syndykalistów Polski, jak również Lewicowa Alternatywa. Radykalny socjalizm charakteryzował programy partii politycznych Piotra Ikonowicza, np. Polską Partię Socjalistyczną i Nową Lewicę. Elementy nacjonalizmu i socjalizmu łączył Patriotyczny Front Lewicy Socjalistycznej, a następnie Patriotyczny Front Socjalistyczno-Ludowy tworzony m.in. przez Bogdana Radomskiego – działacza Polskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej (PSPR), odwołującego się do myśli marksistowsko-leninowskiej, jak i Bolesława Tejkowskiego, słowianofilskiego nacjonalisty z Polskiej Wspólnoty Narodowej. Przejawem kontestacji młodzieżowej o radykalnym charakterze była natomiast aktywność grupy Czerwony Kolektyw. Wszystkie one działały w okresie 30 lat po 1989 r. Jednakże albo nie odwoływały się do myśli komunistycznej, czego przykładem są anarchosyndykalistyczne związki zawodowe, albo powoływały się na nią głównie w retoryce, jak w przypadku partii Ikonowicza, lub wpływ nacjonalizmu na marksistowski internacjonalizm wykluczał ich z komunistycznego nurtu myśli politycznej, albo też ich działalność była przejawem kontestacji młodzieżowej i pokoleniowego buntu młodych ludzi.

Nurt marksistowsko-leninowski

Jeszcze przed rozwiązaniem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) w styczniu 1990 r. powstawały organizacje komunistyczne krytykujące „okrągły stół” i ukierunkowanie transformacji gospodarczej w Polsce na kapitalizm. Jedną z takich organizacji to Warszawska Grupa Komunistyczna (WGK), powołana w Konstancinie 16 I 1990 r. Pierwszą partią polityczną reprezentującą nurt marksistowsko-leninowski w myśli komunistycznej był jednak Związek Komunistów Polskich „Proletariat” (ZKP „Proletariat”), utworzony m.in. przez członków WGK⁴. Został on zgłoszony do ewidencji partii politycznych, prowadzonej przez Sąd Wojewódzki w Warszawie, 28 VIII 1990 r.⁵

⁴ Z. Wiktor, *Komunistyczny ruch młodzieżowy w Polsce*, w: *Młode pokolenie Polski*, red. B. Rogowska, Wrocław 2000, s. 151.

⁵ J. Niemcewicz, *Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości – z upoważnienia ministra na interpelację nr 94 posła Tomasza Karwowskiego w sprawie działalności Związku Komunistów Polskich „Proletariat” w okresie od 17 października do 31 grudnia 1997 r.*, 29 I 1998, <http://orka2.sejm.gov.pl/IZ3.nsf/main/23993E5B> (dostęp: 28 V 2021).

Partię tę założyli byli działacze PZPR. Na czele ZKP „Proletariat” stali jej byli członkowie, m.in. Zbigniew Wiktor – politolog, pracownik Uniwersytetu Wrocławskiego, od 2018 r. profesor nauk społecznych⁶. Głównym polem aktywności partii był Śląsk, a w szczególności Dąbrowa Górnicza, gdzie mieściła się jej siedziba, a także Gliwice, Knurów, Zabrze oraz Bytom, gdzie wydawano partyjne czasopismo „Brzask”. W pierwszym numerze tego pisma, z 1991 r., zarysowane zostały przesłanki działalności partii, oparte na krytyce transformacji gospodarczej. Komuniści analizowali wówczas, że „Będąca u władzy prawica postawiła sobie za cel realizację dogmatycznego programu budowy stosunków kapitalistycznych. Konsekwencją totalnej prywatyzacji będzie oddanie majątku narodowego kapitałowi zagranicznemu, bez pozwolenia narodu np. przez referendum. Grozi to utratą ekonomicznej suwerenności i przepływem części dochodu narodowego zagranicę”⁷.

W 2002 r. ZKP „Proletariat” został formalnie rozwiązany. Jego miejsce zajęły dwie inne partie. Jedną z nich była PSPR. Pierwsze plenarne posiedzenie Komitetu Centralnego (KC) PSPR odbyło się w listopadzie 2002 r., a Sąd Okręgowy w Warszawie zarejestrował partię 6 I 2003 r. Prezydium PSPR tworzyli m.in. Jolanta Terlecka – przewodnicząca KC, Edward Basa – generalny sekretarz KC i Bogdan Radomski – zastępca przewodniczącego⁸. Siedzibą partii była Warszawa. PSPR wydawała internetowy biuletyn „Głos Robotniczy”. Na jego łamach deklarowała:

Celem dalekosiężnym Polskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej jest zbudowanie przez ludzi pracy ustroju bez wyzysku i ucisku, ustroju sprawiedliwości społecznej – socjalizmu. Będzie to ustrój bez bezrobocia, bezdomnych, zapewniający równy start młodzieży do wykształcenia, pracy i mieszkania a weteranom pracy godną starość. Budowany on będzie przy uwzględnieniu pozytywnych i negatywnych doświadczeń Polski Ludowej, innych byłych krajów socjalistycznych oraz krajów współcześnie kroczących drogą socjalizmu⁹.

PSPR była jednak partią efemeryczną. Zakończyła działalność w 2005 r. Trwałe struktury organizacyjne zawiązała natomiast druga z partii powstałych po rozwiązaniu ZKP „Proletariat”, czyli Komunistyczna Partia Polski (KPP). Została ona również utworzona przez byłych działaczy ZKP, a jej program był zbieżny z programem PSPR. KPP działa formalnie od 14 XII 2002 r., kiedy została zarejestrowana sędownie¹⁰, ale powstała kilka

⁶ Nauka Polska, Zbigniew Wiktor, https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=33022&_k=bbbpi2 (dostęp: 28 V 2021).

⁷ *Czy mamy szansę na...?*, „Brzask” 1991, nr 1, s. 1.

⁸ *Jest taka Partia...*, „Głos Robotniczy” 2004, nr 1, <http://www.pspr.republika.pl/> (dostęp: 27 XII 2004).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Łachut: My komuniści, skrojeni jesteśmy ze „specjalnego” materiału* (wywiad P. Prekiela z J. Łachutem), 5 XI 2008, <http://lewica.pl/index.php?id=17799> (dostęp: 28 V 2021).

miesiące wcześniej. Liderami partii byli m.in. Marcin Adam i Józef Łachut, a także Marian Indelak i Lechosław Kercher – współtworzący okresowo redakcję miesięcznika „Brzask” wydawanego w Łodzi, a następnie w Dąbrowie Górniczej, gdzie mieściła się siedziba partii. Jednym z kreatorów myśli politycznej KPP był wspomniany Zbigniew Wiktor.

W statucie z 2002 r. KPP oświadczyła, że „jest partią marksistowsko-leninowską nawiązującą do najlepszych patriotycznych i internacjonalistycznych tradycji polskiego ruchu robotniczego. Źródło swej działalności ideowo-programowej upatruje w idei komunistycznej, w niej bowiem widzi przyszłość świata. Dopiero komunizm uwolni ludzkość od niepewności jutra, od strachu przed wojnami, od nędzy i poniżenia. Położy kres panowaniu wyzyskiwaczy nad ludźmi pracy, panowaniu narodów silniejszych nad słabszymi”¹¹. W programie z 2015 r. komuniści zanegowali przemiany polityczne i gospodarcze w Polsce oparte na kapitalizmie. Skrytykowali „imperialistyczną globalizację”, a za cel uznali socjalizm, który identyfikowali z demokracją i uspołecznieniem środków produkcji, a więc ideą sprawiedliwości społecznej¹². Marksisci-leniniści byli przeciwnikami dominacji Stanów Zjednoczonych w świecie, integracji Polski z NATO i Unią Europejską (UE). Według nich stanowiło to zagrożenie dla interesu i tożsamości narodowej Polaków¹³.

Młodzieżową organizacją marksistowsko-leninowską była Komunistyczna Młodzież Polski (KMP). Grupa Inicjatywna KMP powstała w okresie istnienia ZKP „Proletariat”, podczas spotkania młodych działaczy tej partii w Nagórniku w Sudetach 11 XI 1996 r. Ostatecznie KMP powołana została podczas zjazdu w tej samej miejscowości w dniach 21–23 VIII 1998 r. Jej głównymi działaczami byli Marcin Adam i Beata Karoń. Młodzi komuniści definiowali komunizm jako formację społeczną, w której realizowane będzie hasło: „każdemu według jego potrzeb, od każdego według jego możliwości”. Tak rozumiany komunizm stanowił dla nich dalekosiężny i perspektywiczny cel, drogą ku niemu zaś miał być socjalizm, a w nim dyktatura proletariatu, która mogła przybrać różne formy, zależne od uwarunkowań¹⁴. Po rozwiązaniu ZKP „Proletariat” i powstaniu KPP KMP stała się młodzieżową organizacją działającą w ścisłej współpracy z tą partią polityczną.

Przejawami aktywności komunistów reprezentujących nurt marksistowsko-leninowski były ich udział w wystąpieniach publicznych lub organizacja

¹¹ *Statut Komunistycznej Partii Polski*, Dąbrowa Górnicza, VII 2002, <https://kom-pol.org/statut/> (dostęp: 28 V 2021).

¹² *Program Komunistycznej Partii Polski*, Dąbrowa Górnicza, XII 2015, <https://kom-pol.org/program/> (dostęp: 28 V 2021).

¹³ T. Dębowski, *Koncepcje polityki zagranicznej Komunistycznej Partii Polski*, w: *Uwarunkowania i kierunki polskiej polityki zagranicznej w pierwszej dekadzie XXI wieku*, red. M.S. Wolański, Wrocław 2004, s. 212–222.

¹⁴ Z. Wiktor, op. cit., s. 154–158; *Komunistyczna Młodzież Polski*, „Konkret. Pismo Poznańskich Marksistów DKM” 1998, nr 3, s. 1.

manifestacji i protestów, ale o stosunkowo nielicznej bazie społecznej. Komuniści mieli także swoje organy prasowe. ZKP „Proletariat”, a następnie KPP wydawały czasopismo „Brzask”, ZKP – też „Nowy Głos Robotniczy”. Wcześniej Grupa Inicjatywna ZKP „Proletariat” redagowała „Przedświt”. KMP publikowała od 1998 r. biuletyn informacyjny „Młody Komunista”. Z kolei PPSR przez krótki czas wydawała „Głos Robotniczy”. W przestrzeni wirtualnej najbardziej aktywna była KPP, która prowadziła strony internetowe o rozbudowanej i na bieżąco aktualizowanej problematyce, choć w różnych okresach ich adresy się zmieniały.

Marksiści-leniniści tworzący KPP działali również na forum międzynarodowym. W 2013 r. w Brukseli została powołana Europejska Inicjatywa Partii Komunistycznych i Robotniczych (the INITIATIVE of Communist and Workers' Parties to study and elaborate European issues and to coordinate their activity). Deklarację założycielską podpisali przedstawiciele KPP oraz 28 partii z innych krajów Europy. Partie i inne organizacje marksistowsko-leninowskie, tworzące tę luźną strukturę, zadeklarowały, że popierają zasady socjalizmu naukowego i łączy je wizja społeczeństwa bez wyzysku człowieka przez człowieka, ubóstwa, niesprawiedliwości społecznej i imperialistycznych wojen. Partie komunistyczne skrytykowały UE jako organizację kapitalistyczną. Oskarżyły ją o promowanie monopoli, koncentrację i centralizację kapitału oraz wzmacnianie imperialistycznego bloku gospodarczego, politycznego i militarnego, sprzeciwiającego się interesom klasy robotniczej, a także o zbrojenia, autorytaryzm, represje państwowe oraz ograniczanie suwerenności państw w stanowieniu prawa¹⁵.

Nurt trockistowski

Ruch trockistowski jest jednym z najbardziej rozdrobnionych i podzielonych współczesnych ruchów politycznych. Wynika to zarówno z różnic interpretacyjnych myśli Trockiego, jak i ambicji poszczególnych liderów grup trockistowskich i protagonistów nurtów myśli trockistowskiej. Struktury, inicjatywy i tendencje międzynarodowego trockizmu, które wywarły wpływ na trockizm w Polsce w okresie transformacji ustrojowej, to: 1. Zjednoczony Sekretariat Czwartej Międzynarodówki (United Secretariat of the Fourth International); 2. Komitet na rzecz Międzynarodówki Robotniczej (Committee for a Workers' International), następnie Międzynarodowa Alternatywa Socjalistyczna (International Socialist Alternative); 3. Międzynarodowa Tendencja Socjalistyczna (International Socialist Tendency)¹⁶; 4. Międzynarodowa Liga

¹⁵ *Founding Declaration of the INITIATIVE of Communist and Workers' Parties to study and elaborate European issues and to coordinate their activity*, 2013, <https://www.initiative-cwpe.org/en/documents/founding-declaration/> (dostęp: 28 V 2021).

¹⁶ Urszula Ługowska i August Grabski używają nazwy International Socialism Tendency. Zob. U. Ługowska, A. Grabski, *Trockizm. Doktryna i ruch polityczny*, Warszawa 2003, s. 166–168.

Komunistyczna – Czwarto-Międzynarodówkowa (International Communist League – Fourth Internationalist). W powiązaniu z wymienionymi inicjatywami działał ruch trockistowski w Polsce.

Zjednoczony Sekretariat powstał w 1963 r. z połączenia części grup i działaczy uznających do tej pory przywództwo Międzynarodowego Sekretariatu i Międzynarodowego Komitetu istniejących od 1953 r.¹⁷ Ze Zjednoczonym Sekretariatem powiązany był Nurt Lewicy Rewolucyjnej (NLR)¹⁸, który ukształtował się pod koniec lat osiemdziesiątych XX w., jeszcze w okresie poprzedzającym transformację ustrojową w Polsce. Cechami wyróżniającymi tę organizację były otwarcie jej na inne niż proletariat grupy społeczne i poszukiwanie płaszczyzn porozumienia z innymi organizacjami radykalnej lewicy, które w swoich programach nie odwoływały się do myśli trockistowskiej, ale cechowały je antykapitalizm i aktywność na rzecz klasy pracowniczej. NLR dążył, jak deklarował, do realizacji projektu socjalistycznego w skali międzynarodowej poprzez budowę oddolnego, masowego i demokratycznego ruchu pracowniczego kierowanego przez partię antykapitalistyczną. Opowiadał się za socjalizmem jako ustrojem opartym na samorządzie pracowniczym. Był przeciwko wszelkim formom dyskryminacji ze względu na płeć, rasę, narodowość czy orientację seksualną¹⁹.

Organ prasowy NLR stanowiło czasopismo „Dalej!”, które publikowano zarówno w formie drukowanej, jak i w Internecie. Na podstawie częstotliwości wydawania tego czasopisma oraz analizy regularności aktualizacji strony internetowej można wnioskować, że organizacja była aktywna szczególnie w latach dziewięćdziesiątych XX w., do połowy pierwszej dekady XXI w. Czasopismo to wydawano początkowo w odstępach miesięcznych lub dwumiesięcznych, następnie częstotliwość ta była nieregularna i coroczna. Po 2017 r. grupa przestała być już aktywna²⁰.

Z Komitetem na rzecz Międzynarodówki Robotniczej, który powstał w 1974 r.²¹ i działał w ponad 35 krajach²², związana była Grupa na rzecz Partii Robotniczej (GPR). Ukształtowała się ona w 2004 r. na bazie istniejącej w latach 2002–2003 organizacji Ofensywa Antykapitalistyczna²³. Podczas przemian

¹⁷ Ibidem, s. 131–140.

¹⁸ Ibidem, s. 165.

¹⁹ *Nurt Lewicy Rewolucyjnej*, „Dalej! Pismo Socjalistyczne” 2004, nr 36, s. 4.

²⁰ „Dalej! Pismo Socjalistyczne”, <http://dalej.org/> (dostęp: 29 V 2021).

²¹ U. Ługowska, A. Grabski, op. cit., s. 173.

²² *Grupa na rzecz Partii Robotniczej*, „Jedność Pracownicza. Pismo Grupy na rzecz Partii Robotniczej” 2004, nr 7, s. 16.

²³ *Ofensywa Antykapitalistyczna*, „Jedność Pracownicza. Pismo Ofensywy Antykapitalistycznej” 2002, nr 1, s. 16; Redakcja Jedności Pracowniczej, *Jedność Pracownicza istnieje nadal*, „Jedność Pracownicza” 2003, nr 5, s. 1; *Grupa na rzecz Partii Robotniczej*, „Jedność Pracownicza. Pismo Grupy na rzecz Partii Robotniczej” 2004, nr 6, s. 12; *Grupa na rzecz Partii Robotniczej*, „Jedność Pracownicza. Pismo Grupy na rzecz Partii Robotniczej” 2004, nr 7, s. 16.

i rozłamów w Komitecie, pod koniec drugiej dekady XXI w. wykształciła się z niego Międzynarodowa Alternatywa Socjalistyczna (International Socialist Alternative), która zrzeszała organizacje z ponad 30 państw²⁴. Polska GPR już jednak wcześniej zmieniła nazwę na Alternatywa Socjalistyczna, a po rozłamach w międzynarodówce stała się sekcją Międzynarodowej Alternatywy Socjalistycznej. Kontynuowała ona wydawanie czasopisma „Jedność Pracownicza” (najpierw organ Ofensywy Antykapitalistycznej, następnie GPR, a później Alternatywy Socjalistycznej). Jej strona internetowa była aktywna i aktualizowana²⁵.

Cechę programową tej międzynarodówki, GPR oraz Alternatywy Socjalistycznej stanowiło ukierunkowanie na klasę robotniczą. Zgodnie z jej programem „Siłą, która może przeciwstawić się dyktatorskim rządóm kapitału – odebrać kapitalistóm zakłady pracy i doprowadzić do uspołecznienia całej gospodarki – jest międzynarodowa klasa robotnicza. Aby przejąć władzę z rąk kapitalistów, klasa robotnicza potrzebuje silnych i zdyscyplinowanych organizacji. Przede wszystkim – konsekwentnej partii robotniczej, zdolnej do politycznego kierowania walką robotników przeciwko rządóm kapitału. Budowanie takiej partii, w Polsce a także w skali międzynarodowej (międzynarodówki robotniczej) – to nasze podstawowe zadanie”²⁶ – uznali członkowie Alternatywy Socjalistycznej.

Międzynarodową Tendencję Socjalistyczną reprezentowała w Polsce Pracownicza Demokracja (na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. działająca pod nazwą Solidarność Socjalistyczna). Tendencja ukształtowała się w 1977 r. Nie działała na zasadach międzynarodówki, a więc federacji grup i partii politycznych. Decyzje podejmowane były przez odgrywającą w niej dominującą rolę brytyjską Socjalistyczną Partię Robotniczą (Socialist Workers Party). Jej cechą ideologiczną stanowiła akceptacja teorii o ustroju Związku Radzieckiego, ocenianego jako państwo z systemem kapitalizmu państwowego²⁷.

Pracownicza Demokracja wydawała czasopismo o takiej samej nazwie i prowadziła rozbudowaną stronę internetową, na której publikowano to pismo i która była na bieżąco aktualizowana. W swoim programie opowiadała się za systemem „najszerzej demokracji”:

System taki nazywamy pracowniczą demokracją lub socjalizmem oddolnym. Nie ma on nic wspólnego z reżimami dawnego Bloku Wschodniego, które były tylko inną formą kapitalizmu – biurokratycznym kapitalizmem państwowym. Demokracja parlamentarna jest niewystarczająca i uboga. Obecna demokracja ma charakter pozorny – o kierunkach polityki i tak decydują interesy najbogatszych. Dzisiejsze

²⁴ International Socialist Alternative, *Who We Are*, <https://internationalsocialist.net/> (dostęp: 29 V 2021).

²⁵ Alternatywa Socjalistyczna, <http://socjalizmxxi.nazwa.pl/mainsite/> (dostęp: 29 V 2021).

²⁶ Alternatywa Socjalistyczna, *O nas. Kim jesteśmy?*, <http://socjalizmxxi.nazwa.pl/mainsite/o-nas/> (dostęp: 29 V 2021); zob. też: Alternatywa Socjalistyczna, *O co walczymy?*, „Jedność Pracownicza. Pismo Alternatywy Socjalistycznej” 2020, nr 48, s. 6.

²⁷ U. Ługowska, A. Grabski, op. cit., s. 167–168.

struktury parlamentu, wojska, policji, sądownictwa i aparatu zarządzania nie mogą być przejęte i wykorzystywane przez pracowników. Prawdziwa demokracja musi opierać się na pracowniczych komitetach delegatów, jakie wiele razy powstawały w historii, m.in. Międzyzakładowe Komitety Strajkowe w okresie pierwszej „Solidarności” lub rady robotnicze podczas rewolucji w 1905 r. i 1917 r.²⁸

Z Międzynarodową Ligą Komunistyczną – Czwarto-Międzynarodówkową związana była Spartakusowska Grupa Polski (SGP). Działała ona na prawach sekcji Międzynarodowej Ligi Komunistycznej. Powstała w 1990 r. Jej cechą ideologiczną było wezwanie: „O nowe rewolucje październikowe!”. Przede wszystkim jednak głosiła potrzebę bezwarunkowej obrony „zdegenerowanych państw robotniczych” przed wewnętrzną kontrrewolucją i imperialistyczną agresją. Według spartakusowców na świecie pozostały cztery zdeformowane państwa robotnicze: Chiny, Korea Północna, Kuba i Wietnam. Opowiedzieli się oni za obaleniem biurokracji rządzącej w tych państwach, ale wyłącznie przez proletariat. Zamierzali zatem poprzeć rewolucję w Chinach, Korei Północnej, na Kubie i w Wietnamie, której uczestnicy będą głosili potrzebę zachowania skolektywizowanych środków produkcji i gospodarki planowej. W 2001 r. SGP oraz polityczne kierownictwo międzynarodówki podjęły decyzję o zakończeniu działalności SGP. Grupa ta, wspierana przez organ „Platforma Spartakusowców”, stanowiła ortodoksyjny i mniejszościowy nurt trockizmu w Polsce²⁹. W 2007 r. podjęto próbę jej reaktywacji.

Nurt maoistowski/stalinowski

Odrębny nurt komunistyczny w Polsce na przełomie XX i XXI w. stanowiły aktywność i myśl Kazimierza Mijała (1910–2010). W przeszłości był on prominentnym działaczem komunistycznym, posłem, ministrem, szefem kancelarii prezydenta Bolesława Bieruta i członkiem KC PZPR. Po 1956 r. stopniowo odsuwano go od ważnych stanowisk państwowych i partyjnych. W 1965 r. założył nielegalną Komunistyczną Partię Polski, która miała nawiązywać do tradycji komunistów przedwojennych, sprzeciwiała się polityce prowadzonej przez Władysława Gomułkę i opowiadała się za „twardym” kursem ideologicznym właściwym stalinizmowi i polityce prowadzonej przez Mao w Chinach. Rok później Mijał wyemigrował do Albanii, a następnie do Chin. Powrócił do Polski na początku lat osiemdziesiątych. Na krótko został aresztowany. Bezskutecznie próbował reaktywować partię, choć formalnie została ona rozwiązana dopiero w 1997 r. W wywiadzie opublikowanym w 2001 r.

²⁸ Pracownicza Demokracja, *Kim jesteśmy*, https://pracowniczademokracja.org/?page_id=372 (dostęp: 29 V 2021); Pracownicza Demokracja, *Kim jesteśmy*, „Pracownicza Demokracja” 2021, nr 248 (301), s. 11.

²⁹ P. Malendowicz, op. cit., s. 25–28.

w „Nowym Państwie” mówił: „Zakończyliśmy działalność 25 czerwca 1997 roku, bo tak oczerniono komunizm, że nie było sensu kontynuować, a jeszcze weszła ta konstytucja z zakazem partii komunistycznych. Nawet robotnicy uwierzyli w te obelgi. Powiedziałem towarzyszom, żebyśmy sobie nie zawracali głowy nazwami i trzeba postawić na partię czysto robotniczą – Polską Partię Klasy Robotniczej”. Mijał krytykował także ZKP „Proletariat”, Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD) i elity solidarnościowe³⁰.

W tym czasie wzywał do powołania Polskiej Partii Klasy Robotniczej (PPKR). Odwołując się do słów Marksa, twierdził, że „robotnicy bez organizacji są niczym”³¹. Taka Grupa Inicjatywna PPKR w istocie powstała. Była aktywna w ostatniej dekadzie życia Mijała, ale wyłącznie w Internecie, gdzie publikował teksty ideowe i krytyczne wobec historii Polski po 1956 r. i okresu transformacji po 1989 r. W jednym z nich pisał:

Rezultatem reform kolejnych rządów: Gomułki, Gierka i Jaruzelskiego stało się nie umocnienie PZPR, jako partii o charakterze proletariackim, ani rozwój planowego i proporcjonalnego budownictwa socjalistycznego w oparciu o podstawowe zasady marksizmu, lecz wprost przeciwnie, pogłębienie degeneracji partii i budownictwa socjalistycznego, co doprowadziło do klęski socjalizmu i restauracji kapitalizmu [...]. Nie byli oni komunistami, ani marksistami, lecz pravicowymi oportunistami lub karierowiczami. [...] Fakty trzeba nazywać po imieniu. Ojcami zdrady są zdrajcy!, których nie usprawiedliwia, ani ich osobista uczciwość, ani tym bardziej głupota polityczna, ponieważ prawie połowa społeczeństwa została zepchnięta na dno ubóstwa i nędzy. Rewolucyjny socjalizm nie upadł jako utopia, jak twierdzą wulgarni obrońcy kapitalizmu, lecz został zamordowany przez jego wrogów, współczesnych rewizjonistów, tj. pravicowych oportunistów, którzy w Polsce w okresie lat 1956–1989, weszli otwarcie na drogę rewizji podstawowych zasad marksizmu, pod oszukańczym szyldem reformowania socjalizmu przy pomocy wolnego rynku i demokracji burżuazyjnej. Musiało to nieuchronnie doprowadzić do stopniowego degenerowania rewolucyjnego socjalizmu [...]³².

Przyczynki i konkluzje

Wymienione nurty lewicy komunistycznej obecne były w polskiej myśli politycznej kształtującej się po 1989 r. Niekiedy ich źródła sięgały Polski Ludowej,

³⁰ „Ostatni towarzysz” – wywiad Roberta Mazurka z Kazimierzem Mijalem (za: „Nowe Państwo” 2001), 11 II 2013, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/23485,Niech-zyje-Mao-i-Hodza-Maoizm-w-PRL.html> (dostęp: 29 V 2021); zob. też: P. Gasztold, *Niech żyje Mao i Hodza! Maoizm w PRL*, 29 III 2020, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/23485,Niech-zyje-Mao-i-Hodza-Maoizm-w-PRL.html> (dostęp: 29 V 2021); P. Gasztold, *Maoizm nad Wisłą? Działalność Komunistycznej Partii Polski Kazimierza Mijała*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2018, nr 2 (32), s. 290–318.

³¹ „Ostatni towarzysz”..., s. nlb.

³² K. Mijał, *Rewolucyjny socjalizm nie musiał upaść*, XII 1995, <http://www.maoizm-mijal.prv.pl> (dostęp: 17 III 2005).

jak w przypadku nurtu marksistowsko-leninowskiego i maoistycznego/stalinowskiego oraz części ruchu trockistowskiego związanej ze Zjednoczonym Sekretariatem. Pozostałe nurty trockistowskie kreowane były w Polsce głównie przez młodych ludzi, nierzadko dorastających w okresie transformacji ustrojowej. Świadczy to o istnieniu dwóch generacji lewicy komunistycznej.

Poza tymi nurtami występowały inne grupy komunistyczne, które jednak nie tworzyły trwałych struktur organizacyjnych albo ich działalność skupiała się na aktywności wydawniczej, publicystyce prasowej lub internetowej. W ten sposób powstawały grupy skupione wokół czasopism takich jak m.in. „Tygodnik Antyrządowy”, „Magazyn Antyrządowy” czy „Samorządność Robotnicza” albo portali internetowych, jak np. Dyktatura Proletariatu czy Lewica Bez Cenzury. Osobną kategorię stanowiły grupy tworzone przez młodych ludzi reprezentujących ruch politycznej kontestacji, np. Walcząca Grupa Rewolucyjna.

W okresie trzech dekad po 1989 r. lewicę komunistyczną w Polsce charakteryzowała wielość inicjatyw organizacyjnych i wydawniczych. Nie świadczy to jednak o istotnym znaczeniu politycznym tego ruchu. Liczebność poszczególnych inicjatyw dowodzi raczej ich rozdrobnienia, podziałów i konfliktów, a także tego, iż pozostawały one na marginesie polityki w kraju. Wprawdzie partie polityczne, aby zostać zarejestrowanymi, musiały zgromadzić minimum tysiąc podpisów osób je popierających, ale w rzeczywistości ich członkostwo było mniej liczne. Pozostałe organizacje liczyły od kilku do kilkudziesięciu członków.

O marginalności ruchu komunistycznego świadczy także jego samoizolacja na arenie politycznej. Wśród wymienionych partii i innych organizacji tylko ZKP „Proletariat” współpracował z jednym z parlamentarnych obozów politycznych, jaki w ostatniej dekadzie XX w. stanowiła koalicja SLD, którą „Proletariat” współtworzył. Jego kontynuatorka – KPP – traktowała już jednak SLD jako ideologicznego wroga: „Komunistyczna Partia Polski nie utrzymuje żadnych stosunków z SLD, działamy w ramach Kongresu Porozumienia Lewicy. Lewicowość SLD, jest bardzo pozorna. Przecięż przywódcy tej partii, w rodzaju panów Leszka Millera i Aleksandra Kwaśniewskiego, zaangażowali Polskę w kolonialną wojnę w imię interesów amerykańskiego kapitału, w Iraku oraz przygotowali nasz udział w wojnie w Afganistanie”³³ – mówił Józef Łachut z KPP w 2008 r.

Organizacje lewicy komunistycznej tworzyły jednak koalicje z innymi ugrupowaniami reprezentującymi radykalny socjalizm, niekiedy nawet o proweniencji nacjonalistycznej, z organizacjami społecznymi lub ze związkami zawodowymi. Nie były to jednak koalicje wpływowe, powiększając tym samym obszar tworzonego przez nie marginesu politycznego.

³³ Łachut: *My komuniści...*, s. nlb.

Czynnik dyskredytujący ruch komunistyczny w Polsce stanowiły kontrowersje związane z jego działalnością. Przykładem może być redagowanie portalu Lewica Bez Cenzury przez jednego z synów posłanki Wandy Nowickiej z Ruchu Palikota. Podczas debaty parlamentarnej 8 XI 2011 r. temat proradzieckich tekstów publikowanych w tym portalu został podjęty przez posła Jana Dziedziczaka z partii Prawo i Sprawiedliwość³⁴. Portal ten w późniejszym czasie zamknięto.

Natomiast dla KPP, która działała od 2002 r., istotne będzie rozstrzygnięcie dotyczące zgodności lub niezgodności jej programu z Konstytucją RP. Pod koniec 2020 r. Prokurator Generalny złożył do Trybunału Konstytucyjnego wnioski o stwierdzenie niezgodności z Konstytucją celów i działalności KPP. Według prokuratury partia ta działa wbrew art. 13 Konstytucji, a jej członkowie „kwestionują demokratyczny porządek Polski. Cele KPP są tożsame z celami innych partii komunistycznych sprawujących totalitarną władzę w państwach komunistycznych XX wieku. Jej członkowie wprost nawołują do przeprowadzenia rewolucji na wzór Rewolucji Październikowej w Rosji, po której władzę przejęli bolszewicy”³⁵. Wniosek został skrytykowany przez marksistów, ale także inne organizacje radykalnie lewicowe, np. trockistowską Alternatywę Socjalistyczną³⁶.

Decydujący wpływ na zmarginalizowanie lewicy komunistycznej w Polsce miała jednak społeczna niechęć, a nawet wrogość do komunizmu³⁷. Źródła ideologiczne, historyczne korzenie ruchu komunistycznego, jego działalność w okresie międzywojennym oraz program antyniepodległościowy i antydemokratyczny, zbrodnie stalinizmu, a także pamięć o ofiarach tej ideologii i reżimu zaważyły na stosunku Polaków do organizacji lewicy komunistycznej, istniejących także po 1989 r. Radykalizm polityczny nie zyskiwał zatem wsparcia społecznego po lewej stronie sceny politycznej. Zwolennicy politycznych skrajności wykazywali raczej predylekcje ku radykalnemu nacjonalizmowi i myśli „dalekiej prawicy”. Świadczą o tym niewielkie liczby uczestników wystąpień publicznych organizowanych przez lewicę komunistyczną w porównaniu z tymi organizowanymi przez ruchy nacjonalistyczne, co potwierdzają moje obserwacje. Lewica komunistyczna stanowiła zatem przykład epigonizmu w myśleniu politycznym i aktywności politycznej.

³⁴ Sejmometr, *Wybór wicemarszałków Sejmu*, http://sejmometr.pl/sejm_wystapienia/71 (dostęp: 10 II 2013).

³⁵ Prokuratura Krajowa, Dział Prasowy, *Wniosek Prokuratora Generalnego o delegalizację Komunistycznej Partii Polski*, 6 XII 2020, <https://pk.gov.pl/aktualnosci/aktualnosci-prokuratury-krajowej/wniosek-prokuratora-generalnego-o-delegalizacje-komunistycznej-partii-polski/> (dostęp: 29 V 2021).

³⁶ *Solidarni z KPP*, „Brzask” 2021, nr 1/284, s. 3–4.

³⁷ Zob. *Antykomunizm Polaków w XX wieku*, red. nauk. P. Kardela, K. Sacewicz, Białystok–Olsztyn–Warszawa 2019.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu są historia i główne założenia myśli politycznej ruchu komunistycznego w Polsce po 1989 r. Ruch ten tworzyły partie polityczne, nieformalne grupy oraz redakcje prasowe i internetowe, dla których fundament ideowy stanowiły marksizm-leninizm, trockizm lub maoizm/stalinizm. Były to m.in.: Związek Komunistów Polskich „Proletariat”, Komunistyczna Partia Polski, Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza, Nurt Lewicy Rewolucyjnej, Alternatywa Socjalistyczna, Pracownicza Demokracja, Spartakusowska Grupa Polski, Grupa Inicjatywna Polskiej Partii Klasy Robotniczej. Najważniejsze czasopisma wydawane przez ruch komunistyczny w Polsce w tym okresie to: „Brzask”, „Dalej! Pismo Socjalistyczne”, „Jedność Pracownicza”, „Pracownicza Demokracja”. Ruch lewicy komunistycznej nie upadł wraz z końcem socjalizmu w Polsce. Ruch ten jednakże stanowił przykład epigonizmu w myśleniu politycznym, a jego znaczenie polityczne nie było istotne dla kierunków i przebiegu transformacji ustrojowej w Polsce po 1989 r. W badaniach autor zastosował analizę aspektową przeprowadzoną w oparciu o źródła, tj. dokumenty, publikacje prasowe i materiały propagandowe wytworzone przez ruchy, nieformalne organizacje i partie polityczne lewicy komunistycznej w Polsce. W artykule najpierw zdefiniowane zostało pojęcie lewicy komunistycznej, a następnie poddano analizie jej nurty: marksizm-leninizm, trockizm i maoizm/stalinizm. Myśl polityczna lewicy komunistycznej oparta została na krytyce przemian politycznych w Polsce po 1989 r.

Movement and Political Thought of the Communist Left in Poland after 1989

The article deals with the history and the main assumptions of the political thought of the communist movement in Poland after 1989. This movement consisted of political parties, informal groups as well as press and internet editorial teams, for which the ideological foundation was Marxism-Leninism, Trotskyism or Maoism/Stalinism. These were, among others: the Union of Polish Communists' Proletariat', the Communist Party of Poland, the Polish Socialist Workers' Party, the Revolutionary Left Current, the Socialist Alternative, the Workers' Democracy, the Spartacist Group of Poland, and the Initiative Group of the Polish Workers' Class Party. The most important periodicals published by the communist movement in Poland during this period were: *Brzask*, *Dalej! Pismo Socjalistyczne*, *Jedność Pracownicza*, *Pracownicza Demokracja*. The communist left movement did not collapse with the end of the socialist era in Poland. This movement, however, was an example of the epigonism of political thinking. The existence of this movement did not become significant for the direction and course of the political transformation in Poland after 1989. In the conducted research, the author used an aspect analysis based on sources, i.e. documents, press publications and propaganda materials created by movements, informal organizations and political parties of the communist left in Poland. The article first defines the concept of the communist left and then analyses its currents: Marxism-Leninism, Trotskyism and Maoism/Stalinism. The political thought of the communist left was based on the criticism of the political changes in Poland after 1989.

Bibliografia

Źródła drukowane

Alternatywa Socjalistyczna, *O co walczymy?*, „Jedność Pracownicza. Pismo Alternatywy Socjalistycznej” 2020, nr 48, s. 6.

- Czy mamy szansę na...?, „Brzask” 1991, nr 1, s. 1.
- Grupa na rzecz Partii Robotniczej, „Jedność Pracownicza. Pismo Grupy na rzecz Partii Robotniczej” 2004, nr 6, s. 12.
- Grupa na rzecz Partii Robotniczej, „Jedność Pracownicza. Pismo Grupy na rzecz Partii Robotniczej” 2004, nr 7, s. 16.
- Komunistyczna Młodzież Polski, „Konkret. Pismo Poznańskich Marksistów DKM” 1998, nr 3, s. 1.
- Nurt Lewicy Rewolucyjnej, „Dalej! Pismo Socjalistyczne” 2004, nr 36, s. 4.
- Ofensywa Antykapitalistyczna, „Jedność Pracownicza. Pismo Ofensywy Antykapitalistycznej” 2002, nr 1, s. 16.
- Pracownica Demokracja, *Kim jesteśmy*, „Pracownicza Demokracja” 2021, nr 248 (301), s. 11.
- Redakcja Jedności Pracowniczej, *Jedność Pracownicza istnieje nadal*, „Jedność Pracownicza” 2003, nr 5, s. 1–3.
- Solidarni z KPP, „Brzask” 2021, nr 1/284, s. 3–4.
- Staszewski M., *Co to jest trockizm?*, „Dalej! Pismo Socjalistyczne” 2005, nr 40, s. 23.

Opracowania

- Antykomunizm Polaków w XX wieku*, red. nauk. P. Kardela, K. Sacewicz, Białystok–Olsztyn–Warszawa 2019.
- Dębowski T., *Koncepcje polityki zagranicznej Komunistycznej Partii Polski*, w: *Uwarunkowania i kierunki polskiej polityki zagranicznej w pierwszej dekadzie XXI wieku*, red. M.S. Wolański, Wrocław 2004, s. 212–222.
- Gasztold P., *Maoizm nad Wisłą? Działalność Komunistycznej Partii Polski Kazimierza Mijala*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2018, nr 2 (32), s. 290–318.
- Ługowska U., Grabski A., *Trockizm. Doktryna i ruch polityczny*, Warszawa 2003.
- Malendowicz P., *Ultralewica a współczesność. Idee, programy, praktyka*, Piła 2006.
- Wiktor Z., *Komunistyczny ruch młodzieżowy w Polsce*, w: *Młode pokolenie Polski*, red. B. Rogowska, Wrocław 2000, s. 143–159.

Źródła internetowe

- Alternatywa Socjalistyczna, <http://socjalizmxxi.nazwa.pl/mainsite/> (dostęp: 29 V 2021).
- Alternatywa Socjalistyczna, *O nas. Kim jesteśmy?*, <http://socjalizmxxi.nazwa.pl/mainsite/o-nas/> (dostęp: 29 V 2021).
- „Dalej! Pismo Socjalistyczne”, <http://dalej.org/> (dostęp: 29 V 2021).
- Founding Declaration of the INITIATIVE of Communist and Workers' Parties to study and elaborate European issues and to coordinate their activity*, 2013, <https://www.initiative-cwpe.org/en/documents/founding-declaration/> (dostęp: 28 V 2021).
- Gasztold P., *Niech żyje Mao i Hodża! Maoizm w PRL*, 29 III 2020, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/23485,Niech-zyje-Mao-i-Hodza-Maoizm-w-PRL.html> (dostęp: 29 V 2021).
- International Socialist Alternative, *Who We Are*, <https://internationalsocialist.net/> (dostęp: 29 V 2021).
- Jest taka Partia...*, „Głos Robotniczy” 2004, nr 1, <http://www.pspr.republika.pl/> (dostęp: 27 XII 2004).
- Łachut: My komuniści, skrojeni jesteśmy ze „specjalnego” materiału* (wywiad P. Prekiela z J. Łachutem), 5 XI 2008, <http://lewica.pl/index.php?id=17799> (dostęp: 28 V 2021).
- Maoism (aka Mao Zedong Thought)*, <https://www.marxists.org/glossary/terms/m/a.htm#maoism> (dostęp: 28 V 2021).

- Mijał K., *Rewolucyjny socjalizm nie musiał upaść*, XII 1995, <http://www.maoizm-mijal.prv.pl> (dostęp: 17 III 2005).
- Nauka Polska, *Zbigniew Wiktor*, <https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=33022&k=bbbpi2> (dostęp: 28 V 2021).
- Niemcewicz J., *Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości – z upoważnienia ministra na interpelację nr 94 posła Tomasza Karwowskiego w sprawie działalności Związku Komunistów Polskich „Proletariat” w okresie od 17 października do 31 grudnia 1997 r.*, 29 I 1998, <http://orka2.sejm.gov.pl/IZ3.nsf/main/23993E5B> (dostęp: 28 V 2021).
- „Ostatni towarzysz” – wywiad Roberta Mazurka z Kazimierzem Mijalem (za: „Nowe Państwo” 2001), 11 II 2013, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/23485,Niech-zyje-Mao-i-Hodza-Maoizm-w-PRL.html> (dostęp: 29 V 2021).
- Pracownicza Demokracja, *Kim jesteśmy*, https://pracowniczademokracja.org/?page_id=372 (dostęp: 29 V 2021).
- Program Komunistycznej Partii Polski*, Dąbrowa Górnicza, XII 2015, <https://kom-pol.org/program/> (dostęp: 28 V 2021).
- Prokuratura Krajowa, Dział Prasowy, *Wniosek Prokuratora Generalnego o delegalizację Komunistycznej Partii Polski*, 6 XII 2020, <https://pk.gov.pl/aktualnosci/aktualnosci-prokuratury-krajowej/wniosek-prokuratora-generalnego-o-delegalizacje-komunistycznej-partii-polski/> (dostęp: 29 V 2021).
- Sejmometr, *Wybór wicemarszałków Sejmu*, http://sejmometr.pl/sejm_wystapienia/71 (dostęp: 10 II 2013).
- Statut Komunistycznej Partii Polski*, Dąbrowa Górnicza, VII 2002, <https://kom-pol.org/statut/> (dostęp: 28 V 2021).

Paweł Malendowicz – dr hab. nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, prof. ucz., kierownik Katedry Myśli Politycznej i Ruchów Społecznych na Wydziale Nauk Polityce i Administracji Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Zainteresowania badawcze: anarchizm w Europie, radykalna lewica i skrajna prawica w Polsce i na świecie, koncepcje przyszłości w programach ugrupowań politycznych, Polonia w Stanach Zjednoczonych. E-mail: p.malendowicz@ukw.edu.pl.

Paweł Malendowicz – PhD with habilitation in Social Sciences with focus on political science, university professor, head of the Department of Political Thought and Social Movements at the Faculty of Political Sciences and Administration of Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz. Research interests: anarchism in Europe, radical left and extreme right in Poland and around the world, concepts of the future in the programs of political groups, Polonia in the United States. E-mail: p.malendowicz@ukw.edu.pl.